

**JAN AMOS
KOMENSKÝ**

LEKCE LIDSKOSTI

Z Komenského díla vybral a okomentoval
Jan Hábl

BIBLION 2023

OBSAH

PŘEDMLUVA: JEDEN ROK S JANEM AMOSEM

MORAVA 1

LEŠNO 21

ELBLAG 63

UHRY 99

AMSTERODAM 117

JAN HÁBL: KOMENSKÉHO CESTA 137

PRIMÁRNÍ ZDROJE 193

PŘEDMLUVA:
JEDEN ROK S JANEM AMOSEM

Svět je komplikované místo k životu. Je plný „montanin“, „jinudostí“ a „změteností“, jak říká Komenský. Něco je špatně. Něco děláme my, lidi, něco se děje nám, lidem. Přijde nemoc, přijde nouze, přítel vás zklame, potká vás nehoda nebo se „jen“ vztah s člověkem, kterého jste kdysi milovali, stane nesnesitelným. Občas musíte přihlížet, jak někdo ubližuje někomu z vašich blízkých, a nemůžete s tím nic udělat. O politice, nespravedlnosti a intrikách ani nemluvit. Jako by celý svět byl „z kloubu vysmeknutý“ – zase Komenský. Co s tím? Žehrat, vztekat se, vzpírat se, trápit se, rezignovat, spílat osudu, nebo Bohu?

Komenský by mohl vyprávět. Mor, ztráty nejbližších, ztráty majetku, dítě bez rodičů, války, strach o život, útěky, pronásledování, požáry, zmarněná práce, nucená emigrace... Jeho život byl jednou velkou životní zkouškou. Ve které ale obstál. Jak?

Ne, že by nepochyboval nebo se netrápil – čteme-li *Truchlivého*, *Pres Boží*, *Výhost světu* nebo *Labyrint*, čteme svědectví niterných zápasů člověka hledajícího smysl utrpení, bolesti a života vůbec. V případě Komenského nejde jen o to, jak obstát v té či oné náročné životní situaci, ale jak obstát v životě jako takovém. Víme o něm a žasneme, že tváří v tvář všem osobním ranám a ztrátám nezahořkl a nepropadl beznaději; naopak – druhé utěšoval, povzbuzoval a k tomu celý život usilovně

hledal cesty jak vyvést člověka z bludiště jeho trápení, vztyčoval ukazatele správného směru a pokojných řešení problémů všech „věcí lidských“. Kde k tomu ten člověk bral sílu?

Těžko říct, kdy v Komenském vzklíčila myšlenka a touha, aby „naučil“ člověka poznat a pochopit smysl lidských útrap. Ještě jako relativně mladý vyslovil fundamenty svého životního přesvědčení mj. v *Didaktikách (české a velké)*, později totéž řekl např. ve *Vševýchově*. Píše, že „vše, co jest, jest k něčemu“ nebo jinde „k nějakému užitku“, a míní to velmi filosoficky – všechno v tomto světě má své určení. Bůh to tak stvořil – věcem, lidem i všemu stvoření dal zcela určitý důvod k existenci, nic není nadarmo, bez cíle, ale ani bez prostředků k dosažení tohoto cíle. Z tohoto předpokladu Komenský vyvodil všechny své slavné didaktické principy – je-li v povaze (Komenský říkával v přirozenosti) všech věcí zakódován smysl či cíl, platí to i pro lidskou přirozenost, i člověk „jest k něčemu“, má určení, a pokud se s člověkem bude (didakticky) zacházet v souladu s tímto přirozeným určením, bude to výchova s přívlastkem „přirozená“, bude to harmonie, bude to „příjemné“, ba „rozkošné“. Odtud jeho přelomová didaktika. Ovšem zmíněný předpoklad, že „vše, co jest, jest k užitku“, jde daleko nad rámec školního vzdělávání mládeže.

„Celý život je školou,“ řekne na sklonku života v *Obecné poradě o nápravě věcí lidských*. A není to fráze. Co vyslovil jako mladý teoretik, prověřila životní praxe. Možná důkladněji, než by si přál. „Vše, co jest, jest k nějakému užitku.“ Když vše, tak vše. I zármutek, nemoc, bolest, utrpení...

Tato kniha nabízí Komenského autentické svědectví, jak obstál v náročných životních situacích. A nejsou to jen osudové rány jako smrt blízkých, ztráta majetku apod. Uvidíme Komenského pracovní stres, neustálá jednání se sponzory a mecenáši, ponižující doprošování až na hranici žebroty, vyčerpávající péči o rozptýlenou církev, pastorační zápasy o komunitu i jednotlivce... Už jen to by stačilo na standardní syndrom vyhoření. Komenský vyhořel několikrát, ale ani jednou psychicky. Z jeho knih, deníků, dopisů i vlastního životopisu vybírám některé „stresující situace“, kterými prošel a z nichž mnohé nejsou nepodobné těm, kterými procházíme i my dnes. Pracovní vypětí, strach o zaměstnání, nedostatek financí, obavy o zdraví, budoucnost, tlak a vliv médií... Aby tato aktuálnost byla co nejzřetelnější, je Komenského archaický jazyk v této publikaci mírně poupraven, tak aby odpovídal standardům současné češtiny. Od Komenského narození přece jen již uplynulo 430 let.

V padesáti dvou kapitolkách můžeme tedy na citacích z díla „učitele národů“ sledovat jeho životní příběh víceméně chronologicky, od nejranějších vzpomínek z dětství až po závěr života v Amsterdamu. Co kapitola, to jeden týden v roce. A jedna lekce k promyšlení i pro nás. V závěru knihy pak předkládám stručnou interpretaci Komenského životaběhu se zvláštním zřetelům na fenomén lidství a lidskosti.

Klíčem k porozumění této knížečce je Komenského příběh či příběhy jako pedagogický příklad. Jestliže „vše, co jest, jest k užitku“, otázka zní, jaký užitek mohu přijmout z Komenského svědectví. Co se můžu naučit z jeho náročných životních zkušeností?

Proč tato interpretační optika? Dva důvody: první je osobní, jsem učitel, ve všem vidím impuls k učení, ve všem se učím jej vidět. Lekce, které z Komenského vyvozují, jsou lekce skutečně osobní. Kážu sám sobě. Nechci zobecňovat. Předkládám, co jsem se z Komenského naučil já. Druhým důvodem je mé přesvědčení, že by z toho měl Komenský radost. V úvodu k *Labyrintu světa* vysvětluje, že uprostřed všeho bloudění a marnosti našel v psaní této knihy „pravé upokojení mysli“ a následně dodává: „nedbám, jak [zapůsobí] důvtipně, jen aby prospěšně, mně i bližním mým“. To je cílem i této knížečky.

prof. PhDr. Jan Hábl, Ph.D.

I. MORAVA

- 1592 Narozen pravděpodobně v Uherském Brodě nebo v Nivnici.
- 1608 Studium na gymnáziu v Přerově.
- 1611 Studium na univerzitě v Herbronu.
Začíná sestavovat slovník *Poklad jazyka českého* (Thesaurus Linguae Bohemicae).
Pokračuje ve studiích na univerzitě v Heidelbergu.
- 1614 Učitelem v Přerově.
Začíná psát první ze svých učebnic *Pravidla snazší mluvnice* (Grammaticae facillioris praecepta).
- 1616 Knězem Jednoty bratrské.
Divadlo veškerenstva věcí (Theatrum universitatis rerum)
Vypuknutí třicetileté války.
Učitelem a duchovním ve Fulneku (do r. 1623).
- 1620 Porážka českých stavů na Bílé hoře.
- 1621–22 Během drancování Fulneku císařskými vojsky ztrácí rodinu, dům a knihovnu, která byla veřejně spálena.
- 1623 *Labyrint světa a ráj srdce*
- 1627 Skrývá se ve východních Čechách, začíná psát *Didaktiku českou*.

UČENÍ, MUČENÍ

Já myslí tvé rozumím, vím, kam tě táhne: mezi učené s tebou, mezi učené – to tě přitahuje. Tak přijdeme k bráně, kterou mi pojmenovali *Disciplína*: ta byla dlouhá, úzká a tmavá, plná ozbrojených strážných, kterým se každý, kdo do ulice Učených chtěl vstoupit, musel ohlásit a požádat je o doprovod. I viděl jsem, že sem přicházelo mnoho lidí, zvláště mladých, a jak přicházeli, byli hned bráni k rozličným trpkým zkouškám. Tou hlavní z nich bylo zjištění, jaký přinášejí měšec, jaký zadek, jakou hlavu, jaký mozek (což posuzovali z nosního hlenu) a jakou kůži. Když byla hlava ocelová a mozek v ní ze rtuti, zadek olověný, kůže železná a měšec zlatý, chválili a hned každého ochotně vedli dál...

I vejdemo dále do brány, a vidím, že každý ten strážný si vzal na starost jednoho nebo více z těch lidí a hle – něco jim fouká do uší, protírá jim oči, čistí jim nos a chřípí, vytahuje a upravuje jazyk, ruce a prsty jim skládá a roztahuje, a nevím co ještě. Někteří se dokonce pokoušeli i provrtávat jim hlavy a cosi jim nalévat dovnitř. Můj tlumočník viděl mé zděšení a řekl: „Nediv se, ti učení musí mít ruce, jazyk, oči, uši, mozek a všechny vnitřní i vnější smysly jiné než obyčejní hloupí lidé: proto se tu přeformovávají, a toho se nedocílí bez práce a odporosti.“

(Labyrint světa a ráj srdce)

Lekce třetí

Labyrint je jen alegorie, ale ledacos osobního do něj Komenský promítl. Mučírny plné drilu, tupého papouškování, memorování, dokonce i násilí – v tak tristním stavu byly za jeho časů školy. Přitom člověk je učící se bytost. Učenlivost, touha po poznání, rozvíjení se, dozvídání se, objevování, odhalování, zjišťování – to vše nás dělá lidmi. Naučit člověka dobru a lidskosti je možné. A ztratit tuto touhu by znamenalo ztratit něco podstatného z našeho lidství. Člověk by „upadal v nečlověka“, říká Komenský v *Obecné poradě*.

Největší tragédií je, když tuto touhu zabíjí instituce stvořená k tomu, aby ji rozvíjela – škola, „mučírna ducha“. Komenský věděl, že se s tím musí něco udělat.

NEVĚŘTE KAŽDÉMU

První pokušení mé duši nastražil satan skrze sociniány¹ v mém dětství roku 1608. Stalo se to tak: naším městem Přerovem na Moravě procházeli na cestě do Rakouska lidé, kteří se vydávali za polské šlechtice. S nimi šel, pamatuji-li si dobře to jméno, Ital N. de Potasari. Tváříce se jako reformovaní, důvěrně rozprávěli po dva dny s naším učitelem Tomášem Dubinem a darovali mu před odchodem nedávno vydanou knížku – katechismus Moskorzowského. On – když z té knížky poznal – jaké jsme to měli hosty, odhalil věc našemu seniorovi panu Láneckému. Ten uznal za vhodné hodit knížku do ohně, aby nikoho nenakazila svým jedem, ale ona přece jen zanechala v myslích mládeže i v mé ostny zvědavosti, s nimiž jsem po několik let těžce zápasil, a pamatuji, že ve mně nadlouho uvázly, než se podařilo tenhle přízrak strachu zapudit. Takovou sílu má i tak maličko kvasu, vnikne-li do těsta.

(De questione, utrum Dominus Jesus propria virtute a mortuis surrexerit)

- 1 Socianismus byl křesťanský heretický směr, který kromě jiného popíral pravověrné trojiční učení. Pojmenován je po svém zakladateli, Laeliu Socinovi. Jeho učení získalo nejvíce následovníků v Polsku během 16. a 17. století.

Lekce čtvrtá

Lidé věří různým věcem. Někdy naprostým hloupostem, někdy je však zdání věrohodné. Odborníci, kteří se zabývají lidským poznáním, odhadují, že zhruba sedmdesát procent všech informací, kterými disponujeme, přijímáme na základě víry a vůbec nemáme potřebu je ověřovat. Řekne-li nám učitel zeměpisu, že Praděd měří 1492 metrů, nediskutujeme, nezkoumáme, přijímáme. Věříme autoritám. Autority jsou různé – některé dobré, některé špatné. Některé si vybíráme, jiné ne. Narodíme se do rodiny, kde maminka věří na ufony. Maminku máme rádi, tudíž jí věříme. Pokud se v dospělosti rozhodneme odpoutat od takové emoční autority, nebývá to snadné, protože z psychologie víme, že „materiál“ nabytý v raných stádiích vývoje se zakořeňuje velmi hluboko do kognitivních struktur. Ale není to nemožné.

Nejhorší jsou takové omyly či vyložené lži, které se nejvíc podobají pravdě. Stačí je lákavě zabalit, opatřit exotikou, zahalit tajemstvím nebo správnou rétorikou. Je to jako propadnout sektě nebo konspirační teorii. Jakmile to jednou vstřebáme, všechno do sebe dokonale zapadá. Sám Komenský prošel v Herbornu a Heidelbergu dost intenzivním kurzem kritického myšlení, a přesto se přiznává, že otázky kolem sociniánského učení nemohl roky dostat z hlavy.

Lekce číslo čtyři zní: „Nevěřte každému vnuknutí, nýbrž je pečlivě zkoumejte, protože po světě chodí mnoho falešných proroků.“ (1. Jan 4:1)

TOUHA PO PRAVDĚ

Ve čtrnáctém roce tohoto století jsem zcela sám a pěšky urazil cestu z Heidelberku do Prahy, zabezpečen svým průvodcem – strážným andělem – a pevným zdravím. Příčinou té pěší cesty bylo, že mi již nezbývalo mnoho z cestovného, a také jsem právě od pohybu očekával uzdravení z nemoci. V té naději jsem se nezklamal.

(Z dopisu Kristiánu Nigrinovi)

Lekce pátá

Touha po pravdě a poznání patří k lidství. Vědět, jak to ve skutečnosti je. Přijít věcem na kloub. Pochopit, nahlédnout, rozumět... A nejen pravdu znát, ale i žít. Právě touha po pravdě stála Komenského téměř 500 kilometrů dlouhou pěší cestu, jelikož za poslední peníze koupil Koperníkův originální rukopis *De revolutionibus orbium coelestium* (O otáčení těles nebeských). Mohl si pořídit tištěnou verzi namísto drahého originálu, ovšem tištěná verze byla upravená – zkrácená a cenzurovaná, a jemu šlo především o klíčovou předmluvu. Originál byl tak revoluční a kontroverzní, že se vydavatel bál. Komenský chtěl vědět, jak to ten Koperník přesně myslí. Jeho spis studoval, ale jeho názory nakonec odmítl.

I my se často dost mýlíme, sami sobě leccos programově naháváme. Proděláváme právě „post-pravdivostní“ etapu dějin. Nevěříme expertům. Nevíme například, kterým lékařům věřit. Bez mrknutí oka přeme holocaust. Flat-Earth theory je opět v oběhu. Koperník by koukal.

Ten klam je dost unavující. A zotročující. Ale to lež dělá – znelidštuje, znetvořuje.

Přesto mám naději, že se nám všechna ta „fake“ realita znechutí a znovu zatoužíme po pravdě. „Poznáte pravdu a pravda vás osvobodí.“ (Jan 8:32)

POKLADNICE JAZYKA

Kdo napsal našim lidem něco o stavbě světa? Kdo ukázal způsob, jak pozorovat pohyby nebeské? Kdo naučil zpytovat prvky, vlastnosti a síly přírodních těles? Kdo otevřel divadlo okrsku zemského? Kdo dal našim poznat jemnosti geometrie? Kdo okusil příjemnosti optiky? Kdo utkal pořad dějin? Kdo popsal původ, polohu a různé zvyky národů na světě bydlících? Kdo vyložil něco o způsobu řečnickém a kdo ukázal cestu, jak řídit myšlení?

Domníváte se, že je možno trpět vám dále, aby každý směl žít pro sebe sama a nepodnikat žádné práce pro rozmnožení vážnosti vlasti? Myslíte-li, že našemu jazyku buď chybí ta bohatost, nebo ten lesk, aby bylo možno kterékoli věci vystihnout řečí, zřejmě se mýlíte!

Nikde není nic tak nesnadného (ani ve vědění nadpřírodním, metafyzice), co bychom nemohli srozumitelně a výstižně vyjádřit našim jazykem, jen kdyby k tomu přistoupila příčinnivost a práce! Dosud nepochopil vznešenost našeho jazyka ten, kdo jej považuje za málo bohatý nebo málo půvabný. Ne na něm, na mou věru, nýbrž na nás je vina, kteří nadměru zanedbáváme jeho pěstování!

(Theatrum universitatis rerum)

Lekce šestá

Jazyk, řeč, komunikace, pojem, slovo, logos. Slovem prý všechno začalo. A nám lidem je rovněž dáno. Schopnost věci pojmenovat. Dokonce je nazývat pravými jmény.

V Komenského době učení skeptici tvrdili, že rodný jazyk na vědu nestačí. A on chtěl dokázat, že se pletou – všechno, co zná učenec v latině, může znát i Moravan po našem. Tak vznikly dva slavné publikační projekty, *Pokladnice jazyka českého* a *Divadlo veškerenstva věcí*. Byla to nekonečná mravenčí práce – najít všechny sémantické, syntaktické, lexikální a jiné ekvivalenty, uspořádat veškeré poznatky, které jsou k dispozici ze všech vědních oborů. Tvrdě na tom pracoval čtyřicet let. V Lešně to shořelo.

Za Komenského snahou najít každé náležité slovo ovšem hořela touha po Slově, „které se stalo tělem“ (Jan 1:14).

STÍŽNOST PÁNU BOHU

Je to tvá vůle, aby byla mezi námi lidmi až taková nerovnost, aby jedni měli hojnost a až nazbyt všech věcí, a naproti tomu jiní žili v nouzi? Jedni aby se opájeli životem v ustavičných rozkoších, a druzí mřeli hladem a žízni; jedni bez práce klidně lenošili, a druzí se jak oslové ve dne i v noci dřeli? Cožpak jsi nás všechny nestvořil, ty jediný Stvořiteli náš? A nestvořil jsi nás k obrazu svému? Neustanovil jsi nás snad, abychom panovali nad tvým dílem na celém světě, ochraňovali ho a zvelebovali? Což jsi za nás všechny nezemřel? Svou milost nám nepřaješ? Jak by se to mohlo stát, aby byla taková nerovnost mezi lidmi? Ó Bože věčně živý, vzhlédni na to, co se děje, a zastaň se nás; ale pokud nejsme tvoji, opusť nás.

Odpověď Pána Ježíše Krista na poníženou žádost chudých lidí

Pohleďte na mne, kterého máte za svého Pána, a já jím vskutku jsem. Což jsem já, když jsem žil na světě, nemohl také užívat bohatství a rozkoší? Vždyť jsem k tomu měl plné právo! Avšak hle, pohrdl jsem tím a nevyvolil jsem si ani místo, kde bych hlavu složil. Avšak hle, živ jsem...! Pomyslete na to, že váš nynější život je krátký, brzy zemřete vy i oni; vy tu necháte svou

chudobu, oni své bohatství. Je tedy potřebné o to tolik stát, když to tak brzy pomine? Mezi tím vám ale slibuji, že neopustím ty z vás, kdo mi budete věrní.

(Listové do nebe)

Lekce sedmá

Bohatství a chudoba jsou relativní pojmy. Objektivním faktem ale je, že co je svět světem, vždy tu jedni „řihají přesycením a jiní škytají hladu“, a také, že by to tak nemělo být. Kumulace majetku v rukou úzké skupiny jednotlivců na úkor většiny společnosti je zničující a vždy dočasná. Čím větší jsou sociální rozdíly, tím blíž je kolaps společnosti.

Komenský se relativně brzy po studiích oženil a byl vyslán jako farář a učitel do Fulneku. Ač sám byl přiměřeně zajištěn, ani bohatý, ani chudý, vnímal, že příliš mnoho lidí mělo opravdovou nouzi. To Komenského upřímně trápilo. Může snad učitel a farář změnit svět? Jako muž pera věděl, co musí udělat. Sepsal tehdy něco jako stížnost Pánu Bohu. Budou-li to číste boháčů, ať se trochu chytí za nos. Budou-li to číste chudých, snad se mu podaří trochu je morálně podpořit a dodat jim naději.

Bohatství není hřích. Bohatství je pokušení. Rovněž tak chudoba. Boháč je v pokušení samolibé spokojenosti se sebou samým. Chudák je v pokušení závidivosti a šířivé touhy mít, co nemá. Každopádně nikdo nemá tolik, aby nemohl mít ještě víc.

Sedmou lekcí nechal Komenský, mírně parafrázováno, vyslovit svého poutníka ve 48. kapitole *Labyrintu*: „Naučil jsem se hojnost mít i nouzi trpěti... jen o to péči maje, abych se Pánu Bohu líbil.“

JAN HÁBL:
KOMENSKÉHO CESTA LIDSKOSTI

Biografická data Jana Amose Komenského bývají českému čtenáři důvěrně známa. Nechci proto opakovat všeobecně povědomé skutečnosti ze života našeho „učitele národů“, nýbrž chci se zaměřit na Komenského *cestu lidskosti*. Lidství a lidskost je nejen předmětem většiny jeho teoretických prací, ale též charakteristickým rysem jeho charakteru. Lidství je nám dáno, lidskost je úkol. Komenský se svého úkolu zhostil jedinečně. Jak se mu to podařilo? Čím to bylo? Kde bral sílu obstát „lidsky“ uprostřed všech ran osudu?

Komenský – jako každý člověk – prodělal během svého života docela dynamický myšlenkový vývoj, a to i v otázce lidskosti. Členění a interpretace Komenského pojetí jsou úzce spjaty s tzv. „velkými nálezy“ ze 30. let 20. století. Některým komeniologům se podařilo vypátrat nesmírně významné Komenského rukopisy, o kterých se předpokládalo, že jsou ztraceny. Před těmito nálezy se periodizace vývoje Komenského myšlení a díla obvykle odvíjela od vnějších a nahodilých faktorů, jako bylo místo pobytu, historické události apod. Nové nálezy umožnily komeniologům 20. století – mezi prvními Janu Patočkovi – formulovat lepší klíč pro členění Komenského myšlenkového vývoje.

Zmíněné nálezy jsou v podstatě tři: první byly tzv. „leningradské nálezy“, které učinil Stanislav Souček v roce 1931. Objev byl výsledkem Součkovy dlouhodobé

a systematické práce. Šest velice důležitých rukopisů obsahovalo mimo jiné díla *Prima Philosophia*, *Geometria theoretica* a *Cosmographiae compendium*. Druhý nález učinil v roce 1933 G. H. Turnbull. Objevil v Hartlibově písemné pozůstalosti poměrně velké množství rozličných rukopisů. Některé z nich byly originály již známých prací Komenského, našla se však i řada zcela nových dokumentů a dopisů. Za nejvýznamnější je ovšem považován třetí objev. Po dlouhé době soustředěného výzkumu v oblasti slovanských studií našel D. Čiževskij v archivu Franckého sirotčince v Halle na Štědrý den roku 1934 objemný rukopis o dvou tisících stranách. Ukázalo se, že se jedná o čtyři části (z celkem sedmi) Komenského stěžejního díla: *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* (Obecná porada o nápravě věcí lidských).⁴

Vedle těchto hlavních nálezů byly učiněny i další menší, a to v oblasti korespondence, kázání apod. Význam všech těchto objevů pro komeniologické bádání je obrovský. Nové poznatky umožnily hlubší porozumění historickému, politickému, filosofickému i literárnímu pozadí Komenského díla. Patočka podtrhuje důležitost

4 Pro bližší podrobnosti viz PATOČKA, J. *Přítomný stav bádání o Komenském*. In: *Komeniologické studie II*. Praha: Oikúmené, 1997, s. 7–63.

těchto nálezů, když říká: „Je pravda, že jisté filosofické myšlenky, na nichž bylo Komenského pedagogické dílo založeno, byly známy již dlouho. Avšak nikdy se netušilo, že český myslitel dospěl k velkému systému, jehož originalita, přes určité styčné body s jeho současníky, je nepochybná.“⁵

Ve světle nálezů lze rozlišit čtyři hlavní stadia Komenského myšlení: 1) encyklopedické či přípravné; 2) útěšné – s akcentem rezignačním a alegorickým; 3) výchovně pansofické; 4) emendační či všenápravné, které se poněkud překrývá s předcházejícím.⁶ Každé z těchto stadií je charakterizováno specifickým porozuměním člověku. Netřeba zdůrazňovat, že uvedené fáze jsou vymezeny jen relativně. Některé přechody mezi nimi byly poměrně náhlé, jiné byly postupné a pomalé.

REFORMACE, BRATRSKÁ TRADICE A STUDIA

Jan Amos Komenský se narodil 28. března 1592 patrně v Uherském Brodě na Moravě. Martinovi a Anně Komenským se narodilo celkem pět dětí, čtyři

5 PATOČKA, J. *Přítomný stav bádání o Komenském*. In: *ibid.*, s. 21.

6 Srov. FLOSS, P. *Od divadla věci k dramatu člověka*. Ostrava: 1970; PATOČKA, J. *Filosofické základy Komenského pedagogiky*. In: *Komoniologické studie I*. Praha: Oikúmené, 1997, s. 175.

dcery a syn Jan, který byl nejmladší. Rané dětství prožil v Nivnici – malé vesnici poblíž Uherského Brodu, kde jeho rodiče vlastnili mlýn.⁷ Jednalo se o poměrně zámožnou rodinu, která se těšila značné vážnosti, a to nejen v okolí Uherského Brodu, ale i ve společenství Jednoty bratrské, kam rodina patřila.

Jednota bratrská (*Unitas fratrum*) byla specifickou větví českého reformačního hnutí, která vznikla v roce 1457. Inspirovala se vizí radikální zbožnosti a náboženské jednoduchosti Petra Chelčického (asi 1380–1460). Bratři se oddělili od husitského hnutí, neboť byli nespokojeni s morálním stavem oficiální církve a chtěli obnovit radikální tendence původního husitského hnutí. Jakožto vědomí následovníci Petra Chelčického zastávali jako nedílnou součást svého radikalismu mj. pacifistické odmítání násilí ve věcech víry a svědomí. Josef Smolík správně připomíná, že členové Jednoty bratrské nikdy nepřijali zásadu „*cuius regio, eius religio*“ (koho vládá, toho víra), jejíž uplatňování s sebou v praxi vždy neslo prvky násilí.⁸ Právě tento radikalismus a separatismus byly hlavní příčinou jejich perzekuce již

7 S Nivnicí sousedila vesnice Komňa, odkud pocházela otcova rodina a od které se pravděpodobně odvozovalo jeho příjmení.

8 SMOLÍK, J. Teologické a ekumenické motivy v Komenského vše-nápravném díle. *Křestanská revue*, 7 (LIX.) 1992.

od samého počátku. Charakteristická nekompromisní touha po duchovní čistotě zahrnovala v jejich raném období odmítání úřední moci, skládání přísah a účasti ve válkách. Vyhybali se rovněž světskému vzdělávání a některým druhům zaměstnání, např. obchodování, které považovali za bezbožné obohacování a překážku poutivého života před Bohem.

Když se na konci šestnáctého století Komenský jako chlapec ocitl v Jednotě, byla to již církev méně radikální, značně odlišná od té původní. Přestože silné důrazy na duchovní čistotu přetrvávaly, prohlubování bratrské teologie umožnilo smířlivější vztah ke „světu“. Původní náboženský separatismus téměř vymizel, bratři svým úsilím naopak „kriticky potvrdili sociální odpovědnost věřícího“, jak to vyjadřují současní bratrští historici.⁹ Původní záměrný vzdělanostní primitivismus prakticky pominul, bratři posílali své děti na studia. Rovněž přijímání bohatých nebo vzdělaných lidí či dokonce šlechty za členy církve již nebylo problémem, pokud jejich životy vykazovaly znaky mravní čistoty.¹⁰

9 Viz článek *Historie Unitas Fratrum publikovaného na domovském webu Jednoty bratrské*. Dostupné z <http://www.jednotabratska.cz> [přístup 2012-07-14].

10 Odhaduje se, že v tomto období měla Jednota asi 150 společenství v Čechách a na Moravě, což představovalo 2–3%

V roce 1604, kdy bylo Janu Komenskému dvanáct let, ztratil během krátkého období otce, matku a dvě sestry, patrně v důsledku moru. Jeho opatrovníci (rodina Janovy tety) zapojili Komenského do práce, a tak jej připravili o kvalitní základní vzdělání. Komenský předtím navštěvoval školu ve Strážnici, kde se poprvé setkal s Mikulášem Drabíkem (který ho výrazně ovlivnil, jak ještě uvidíme). Strážnická škola ale nenaplnovala jeho intelektuální potřeby. Ve svých autobiografických poznámkách nám Komenský dává nahlédnout, že tato nešťastná zkušenost jej přinutila přemýšlet o pozitivních aspektech osiřelosti. Ty dle jeho soudu spočívají v tom, že si sirotek mnohem intenzivněji uvědomuje, jak drahocenné jsou některé věci, zvláště pak kvalitní vzdělání.¹¹ Do školy jej až v šestnácti letech poslala jeho bratrská komunita, a to do gymnázia v Přerově.¹²

populace. Členové Jednoty byli hlavně řemeslníci, rolníci a intelektuálové střední třídy. Viz KRÁLÍK, S. a kol. autorů. *Otázky současné kmenologie*. Praha: Academia, 1981, nebo ŘÍČAN, R. *Dějiny Jednoty bratrské*. Praha: Kalich, 1957.

- 11 Viz MOLNÁR, A., REJCHRTOVÁ, N. J. A. *Komenský o sobě*. Praha: Odeon, 1987, s. 32, 34.
- 12 Před osudovým rokem 1620 bylo pole bratrské vzdělávací činnosti poměrně široké. Na počátku 17. století existovalo více než 50 bratrských škol. Vomáčka popisuje bratrské školy jako

Nadání a přirozené schopnosti studenta rozpoznal rektor a biskup Jan Lánecký, který sirotka přijal do své rodiny jako syna. Dal mu jméno Amos, což znamená „milující“.¹³ Prostřednictvím biskupa se Komenskému dostalo přízně hlavního urozeného ochránce Jednoty – Karla ze Žerotína, který chlapci později umožnil další univerzitní studia.¹⁴

V devatenácti letech byl Komenský s jinými mladými muži poslán na reformovanou univerzitu v Herbornu (Nassau), kde studoval filosofii a protestantskou

„nesrovnatelné s klášterními, a to pro jejich efektivnost, lidovost, otevřenost, prozářený přístup k životu a uvážlivé používání rodného jazyka.“ (*Proměny školního vzdělávání v našich dějinách*, s. 31). Další podrobnosti viz MOLNÁR, A. *Česko-bratrská výchova před Komenským*. Praha, 1956.

13 Kvačala upozorňuje na různé interpretace jména Amos. Mohl by to být překlad českého ‚Jan‘ (tedy Jan Evangelista), což byl ‚Miláček Páně‘. Biskup Lánecký tak mohl chtít Komenskému sdělit, že jeho schopnosti a obdarování jsou výrazem Boží lásky a že je tedy má náležitě užívat. Viz KVAČALA, J. *Jan Amos Komenský, jeho osobnost a soustava věd pedagogických*. Praha, 1920, s. 14.

14 Bylo to rovněž v přerovském období, kdy se poprvé setkal s učením polských socianistů, což, jak Komenský později sám přiznává, způsobilo první šok v jeho zděděné a neproblematické víře. Viz MOLNÁR, A., REJCHRTOVÁ, N. J. A. *Komenský o sobě*, s. 35–37.

JAN AMOS KOMENSKÝ
LEKCE LIDSKOSTI

Z Komenského díla vybral a okomentoval
Jan Hábl

Odpovědný redaktor Alexandr Flek
Redakce Jan Sušer
Linoryt na obálce Magdalena Rutová
Grafická úprava Kamila Kučerová
Sazba Luboš Kendra
Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.

V roce 2023 vydalo nakladatelství BIBLION
Rooseveltova 49, 160 00 Praha 6
www.biblion.cz

ISBN 978-80-87282-89-2